

ՀԱՆԴԷՍ ՇԱՐԱԹԱԿԱՆ

Երկրագունդն ամեն չորաթ օրերը պլաի հը-
րատարակվի :
Տարեկան դրն է 4 արծաթ մեծիտ կանխիկ :

Վ եղամենայն 2 ֆ արծաթ մեծիտ .
Ամեն մէկ տետրը 2 դրուշ է :
Ստորագրութեանը Յունկար 1 ֆ կը սէօն :

ԹԻԻ 43

1870

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 23

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՈՒՍՄՈՒՆՔ

Անձամոթ բան մը հասկնալու հա-
մար ծանոթի հետ բաղդատելը բնա-
կան է. բնական է նոյնպէս անձամոթ
բարոյական կամ մտաւորական գաղա-
փար մը արդէն ծանոթ դադարանքի մը
հետ բաղդատելը : Եւստ Հայեր Ուս-
մունք լուելով որոշ բան մը կրնանան,
ուստի և կը կարծեն թէ զուգահիշին ուր
դպրացն ալ իրիկեն, դաստառն ու ալ
ըլլայ՝ ուսմունքը նոյն է, ճիշտ այնպէս
ինչպէս որ եկեղեցին ի շտապ ալ լին-
ուած ըլլայ, քահանան ու ալ ալ ըլլայ՝
պատարարի խորհուրդը միեւնոյն է, ան-
փոփոխելի և միօրինակ է : Ինձ այնպէս
իջ թ ու թէ Հայը իրեն անձամոթ

ուսմունք բոլորած բաղդատելու գա-
ղափարը իրեն ծանոթ սուրբ պատարա-
րի տրտալին դադարաբին հետ բաղ-
դատէր և այդ արտաճառաւ Ուսմունքն
ալ ըստենք է իրեն սրտ և միօրինակ
բան մը :

Ինչպէս որ միգալաւաւոր խնձոր ու-
ղողին տանձ չտար, այնպէս ալ Հայը
կը կարծէ թէ ուսմունքի (որովհետեւ ու-
րոշ բան մը կը կրնան) տեղ բոլորովին
ուրիշ բան մը չի տրուիր : Հայը սա-
չափ միայն գիտէ թէ թէ ինչպէս որ
միգալաւաւոր թէ և խնձոր ուղողին
տանձ չտար, բայց խնձորին գէշը կըր-
նայ տալ. այնպէս ալ գիտէ թէ ու-
սմունք ուղողին թէ և ուրիշ բան չտրուիր,
բայց ուսմունքին գէշը կըրնայ տրուել :
Հայը շատ դարձապիտաւ, երբեմն ալ
հեգնական Ժախտով մը երեսը կը նայի,
երբ իրեն կըրնան թէ, երբայր, ուսմունք
ըսածդ որոշ բան մը չէ, խնձորը տան :

ձէն, սերկեղին, խաղողէն, և այլն որ-
չափ տարբերութիւն ունի նէ՝ ուսմունք
ուսմունքէ տլ երբեմն նոյնչափ և տլ ա-
ւելի տարբերութիւն ունի. խելքդ գրու-
խըդ ժողիք, սթափէ Քերականական-
նորտասանական քնէդ, բառաւորու-
թեան զարը անցած է արդէն (մեղի
համար անցած չէ, Վկայ էրեւոյթական
կան Ժողովը և աղղային թերթերը). ի-
րական և դրական ժամանակին մէջ
կարբիւնք. Թէ ուսմունք ըսելով ի՞նչ
հասկնալու է և թէ ուսմունք ուսմունք
քէ ի՞նչ տարբերութիւն ունի — քա-
նի մը խօսքով կարելի չէ հասկը-
յընել. կը յուսանք որ Երկրագնդին
մէջ հրատարակուած և հրատարակուե-
լիք յօդուածները այդ խնդիրը կարե-
լին չափ կը պարզեն :

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՑՈՒՄԻՆԻ ՆԱԽԻ ԵՒ ԱՐԿԻ

ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ

(Տես թիւ 42.)

Յառաջողութիւնը կրկին է. բա-
րոյական և մտաւորական : Կատարել
մարդկային կամ ազգային սրտտակա-
նութիւնքն՝ յառաջողութեան բարո-
յական մասն է անշուշտ. բայց գիտնող
թէ ի՞նչպէս պէտք է կատարել զանոնք՝
մտաւորականն է. Ուստի քանի որ այս
երկու իրողութիւնքը լուսաւորութեան
մէջ իրար հետ միացած են ու միասին
դէպ ի մի նպատակ կը դիմեն՝ յառաջա-
դիմութիւնը յաջող կը լինի և հաստա-
տուն հիմունք կը դնէ մարդկային և ազ-
գային ընկերականութեան կեանքի հա-
մար : Արդ՝ պէտք է իմանալ թէ այս եր-

կու տարբերներն, այսինքն բարոյական
և մտաւոր լուսաւորութեան, առնէն
աւելի կարեւոր մարդկային կամ ազ-
գային կեանքի համար ո՞րն է : Որովհետեւ
յառաջողութիւնը սոցա կրկնակի գոր-
ծողութեանն յառաջ կուգայ, հարկ է
որ հաստատուելով ցոյց տանք թէ ո՞րն
է աւելի զօրութեամբ ներգործողն, որ-
պէս զի երկուքն որն որ միասին կառաջ-
նորդէ՝ անոր աւելի կարեւորութիւն
տանք կամ թէ մէկը միւսով զօրացը՝
նենք ու ամրացնենք : Թէ որ մարդ-
կանց կամ ազգերու լուսաւորութիւնը և
բարեբաղդութիւնը կախուած է աւելի
իրենց բարոյական զգացողութեան քան
թէ մտաւորական ճանաչողութեան,
պէտք է որ բնականօրէն այն մարդկա-
յին կամ ազգային ընկերականութեան
յառաջողութիւնը՝ նորա այդ զգա-
ցողութեամբն ուղղել. խոյ թէ որ կա-
խումն ունի միայն իր ճանաչողութե-
անն, նորա մտաւորական կարողութեան
զարգացողութիւնն է որ նորա լուսա-
ւորութեան զլիստոր սկզբունքն ուս-
ղութիւնը պիտի լինի : Միանգամ որ
ճանաչենք այս երկու զօրութեանց ազ-
դեցութիւնը, նայն ժամանակ նաեւ
կարող կը լինինք ճանաչել ճշմարիտ
լուսաւորութիւնը և այն ժամանակ
նաեւ կարող կը լինինք մեր հայրենի
աշխարհի և մեր նախնեաց լուսաւոր-
ութեան և նորա վարդապետների գոր-
ծերն աւարդիւնքը արդարութեամբ
տեսնել ու քննել : Բարոյական և մը-
տաւորական լուսաւորութիւնն ըսելով
առ հասարակ կ'կարծենք թէ քանի որ
լուսաւորութիւնը առաջ կերթայ՝ մեր
բարոյական և մտաւորական կարողու-
թիւնն ալ աւելի առողջ, աւելի զոր-
ծան և աւելի անխառն ու անմղար կը
լինի քան թէ առաջուց ժամանակ-
ները : Թէ և այս ճշմարիտ լինի մէկ
կողմէն, բայց երբեք փորձով հաստատ-
ուած չէ : Կարելի է մեզ ըսեն թէ
մարդու ուղեղի զօրութիւնը երթալով
կաւելնուց և առանց դաստիարակու-
թեան կարող կը լինի աւելի զօրաւոր

դատողութիւն ստանալ : Բայց այս մասին այնքան տկար է այգժեան մարդկային գիտութիւնը բնական գիտութեանց մէջ, որ մարդուս ներքին համագտանքներու մասին այդպիսի խնդիր չէ կարող բանալ : Ուստի այդ յառաջագիտութիւնը բոլորովին երկրայէլի կը համարուի և չէ կարելի ընդունել թէ յարատե կատարելութիւն մը կայ այսօր մարդուս բարոյական, մտաւորական և ֆիզիզական կարողութեանցը մէջ, վասն զի ոչ մի որս ու յայտնի պատճառներու վրայ հիմնուելով կարող չենք բաւել, թէ Եւրոպայի ամենակիրթ աշխարհի կամ ազգի մէջ ծնած երեւոյթի մը մարդկային կարողութիւնն աւելի զարգացած է, քան թէ ամենավայրենի աշխարհի կամ ազգի մը մէջ ծնած երեւոյթներ :

Այդ ուրեմն, այսօր մարդկային ազգի բարոյական և մտաւորական յառաջադիմութիւնն ոչ թէ մարդուս բնական կարողութեան յառաջադիմութիւնն է, այլ արտաքին հանգամանքներու կատարելութեան, որոնց մէջ երեւոյթի կարողութիւնը կը զարգանայ իր ծնելէն յետոյ⁽¹⁾ : Այս տեղին է խնդրին կարևոր

կէտը : արտաքին կարողութիւնն է յառաջագիտութիւն ըսողը և ոչ ներքինը : Երեւոյթ մը քաղաքակիրթ կամ լուստւոր երկրի մէջ ծնելուն համար գերազանց չլինի միւս երեւոյթին որ բարոյաւորաներու մէջն է ծնած : Այս երկու երեւոյթներու մէջ եղած դանդաղութիւնը յառաջ կուգայ միմիայն, որքան որ կարող ենք դիտեալ, արտաքին հանգամանքներին, այսինքն մարդկանց ծանօթութիւններին, գիտութիւններին, ընկերութենէ, կրթութենէ, մի խօսքով այն մտաւոր մեթոդներուն և այն մարմնավոր կեանքին, որու մէջ այս երկու երեւոյթը կ'ենին կապին ու կ'ենթադնան :

Յայտնի է որ մարդկանց բարոյական և մտաւորական բարքն ու վարքը միշտ ստաջնորդուած է իրենց ժամանակին իշխող բարոյական և մտաւորական տեղեկութիւններէն և դիտութիւններէն : Բայց բնականօրէն շատ մարդիկ կան որ այս տեղեկութեանց և գիտութեանց կատարէն շատ վեր կը բարձրանան, ինչպէս շատեր ալ կան որ տնոնց հարկօքնէն ստոր կը լլնան : Բայց և այնպէս իրենց ժառանգի տիրապետող կարծիքներէն և հայեցողածքներէն բարձր թռչող մարդիկ ընդհանուր մարդկանց մէջ շատ փոքրիկ մաս մը կը կազմեն : Մարդկանց մեծ մասը կը մնան միշտ միջին վիճակի մէջ, ոչ սատարիկ յիմար, ոչ սատարիկ խեղճ, ոչ սատարիկ առարկին, ոչ սատարիկ մոլի, այլ իբրեւ թմրած խաղաղութեան և չափաւորութեան մէջ անշարժօն և անմտիտիս կը մնան, ոչ մէկ կերպով նշանաւոր չեն լինիր, ոչ բարութեամբ, ոչ վատութեամբ և ոչ քաջութեամբ, սոսանց մեծ դժուարութեան մը իրենց օրերը եղած դադարաւորներն ու զգայուններն կընդու-

(1) Իրաւ է որ մարդուս բարոյական և մտաւորական վիճակը արտաքին ազդեցութեանց ենթակայ և անոնց արդիւնքն է : Բայց սա ալ յայտնի է որ արտաքին ազդեցութիւնք ինչպէս որ ամէն բանի փոփոխութեանը պատճառ կը լինի այնպէս ալ մարդուս կազմուածքին : Տարակոյս չկայ և զխնոց հետապնդութիւնք արդէն հաստատած են թէ մօրի գործարանը, այրիներն ուղեղը, դարձու ընթացքին մէջ մեծ փոփոխութիւնք կրած է, որոնցմէ յառաջ եկած են և կուգան բարոյական և մտաւորական յատկութեանց զանազանութիւնք : Այդ օրէնքը անհատներու նկատմամբ որ չափ ճշմարիտ է նոյնչափ ճշմարիտ է և ազգաց նկատմամբ : Արտաքին հանգամանքներու ազդեցութիւնը, այսինքն դատախարակութիւնը (ընդարձակ առմամբ) կարող է վայրենի կեանքն ալ կատարելութեան որոշեալ աստիճանի մը հասնել : Բայց նոյն դատախարակութիւնը աւելի արդիւնք կարող է ունենալ այնպիսի երեւոյթի մը վրայ, որուն որ ծնողաց կազմութիւնը արտաքին կատարելագործուած միջոցներու զարեւոր ազդեցութեան արդիւնքն ըլլալով աւելի ընդունակ է կատարելա-

գործութեան և այդ ընդունակութիւնը իր գլխին ալ հաղորդած է ժողովրդաբար : Երկրադատիս մէջ հրատարակուի սկսած Բժմիկի գաստիւրաւորութիւնը, ինչպէս նաև ուրիշ դրուածքներ, կարող է ապացուցանել այս իրողութեան ճշմարտութիւնը :

նին և անոնց ծագման ու նպատակին պատճառներն իմանալու համար հետա-
մուտ չեն լինիր: Իրենց բարոյական
կեանքի հանգստութեան համար երբէք
գայթակղելի բան մ'ալ չեն ընէր ու
միշտ իրենց ժամանակուայ բնկերու-
թեան մէջ գտնուող մարդկանց հաւա-
սար կըլլան. մէկ խօսքով առանց ծայն
ու ձգտուն հանելու՝ այն դարուն,
այն երկրին, այն ազգին հասարակ ե-
ղած բարոյական և մտաւորական գի-
տութեան և ծանօթութեան յարմա-
րելով կապրին:

Քառական է վարք ինչ պատու-
թիւն գիտնալ թէ մեր ըսած վիճակի
օրինակը և թէ նոյն օրինակին՝ ամեն
դարու, ամեն երկրի և ամեն ազգի
մէջ տարբեր լինելը և սերունդէ սե-
րունդ և դարէ դար փոփոխուիլը իմա-
նալու համար: Այն կարծիքներն որ ժո-
ղովրդային են ազգի մը մէջ այս աարի-
կը փոփոխութիւն չառ կողմանէ միւս տո-
րին: Ինչ բան որ ժամանակ մը մար-
բութիւն կամ հերձուածողութիւն կը
համարուի, ուրիշ ժամանակ իբրեւ ճշդ
մարտութիւն կընդունուի և յետոյ այդ
ճշմարտութիւնն ալ իր նոր հետեանք-
ները կունենայ:

Այս հայեցածքով կարող ենք
գիտնալ որ մարդկանց բարբիւն ու վար-
քին, նոյսն դորձքերուն և խօսքերուն
պատճառները շատ ու շատ փոփոխու-
կան են: Փորձ մը ընենք այս մասին.
առենք հանգամանք մը որ այս փոփո-
խական պատճառներէն մէկը լինի, թէ
որ տեսներ որ այդ հանգամանքը
չառ փոփոխական չէ, այն ժամանակ
կը հետեւենք թէ անոնք չեն մեր փըն-
տած պատճառները:

Օրինակի համար տեսներ թէ բա-
րոյական պատճառները կամ թէ հրա-
հանգները ինչ ազդեցութիւն են բրեք
լուսաւորութեան յառաջադիմութեանը
համար: Անուրանալի է որ աշխարհիս
մէջ բան մը չկայ որ այնքան անփո-
փոխ մնայ որքան այն վարդապետու-
թիւնը որ բարոյականի կը վերաբերին:

Ուրիշն բարբիւն ընել, իր ընկերին
անձնու էր լինել, զանի իր անձին նման
սիրել, իր թշնամեաց ներել, կիրքե-
րու յողթել, ծնողքը յարգել և այլ
առնոց նման սրանչելի կանոններն են
բարոյականութեան հալան կէտերը.
բայց ահա հազար տարիէն տեղի է որ
կը ճանաչեմք զանոնք, քորոզներ, ճա-
ռեր, խօսքեր, վերջապէս ինչ որ բա-
րոյաբաններն ու առտուածարաններն
ըսեր են. միթէ՞ այդ բարոյական կա-
յուն ճշմարտութիւնը մաւաւորական
չարժուն ճշմարտութեանց հետ համե-
մատելով՝ ողբեցոյութիւնը նոյնը կը
գտնե՞նք: Ամենին ո՛չ: Այն ամե-
նամեծ բարոյական դրութիւնքն որոնք
չառ մեծ ներդարութիւն են ըրած
լուսաւորութեան վրայ, սկիզբէն միւս
նոյն են եղեր. իսկ ամենամեծ մաւաւ-
րական դրութիւնքը իրենց սկիզբէն
այլեայլ են եղեր: Մեր բարոյական
վարքին ու բարբիւն ինչ որ այսօր կը
վերաբերի, ինչ սկզբունք որ ծանօթ է
այսօր ամենէն լուսաւոր Եւրոպացոյ,
նախնեաց նոյնայն ծանօթ էր. բայց
ինչ բան որ մեր մաւաւորական բարբիւն
ու վարքին կը վերաբերի, ոչ միայն
այսօրուայ մարդիկ չառ բազմացոյցին
և մեծցոյցին նախնեացմէ մնացած
մանր մանր գիտութիւնքը, հազար նաեւ
յեղավարակցին քննողութեան և զըննու-
ղութեան եղանակները, և զանոնք ա-
ւելի հաստատուն և աւելի ընդարձակ
ըրին, մէկ խօսքով այնպիսի գիտու-
թիւնք առեղծեցին որոնք որ նախնեաց
բոլորովին անծանօթ էին:

Ամեն ունտմն ու գիտութիւն ունե-
ցող մարդու համար այս իրողութիւնքը
ծանօթ են և անոնցմէ հետևութիւնք
հանելը շատ հեշտ է: Արդ՝ որովհետեւ
լուսաւորութիւնը բարոյական և մաւա-
ւորական պատճառներու արդիւնք է, և
թէ այդ արդիւնքն անդադար կը լիտս-
ութի, ուստի և չէ կորելլի որ լուսաւո-
րութիւնը միայն կացուն և անխափա
պատճառով յառաջ գնայ: Ուրեմն մի-
այն մէկ պատճառ կը մնայ լուսաւորու-

թեան ցարատե յառաջադիմութեանը, այն է՝ բուն իսկ մոսաւորական շարժիչ պատճառը, որն որ երկու կերպով կա-
րող եմք ստացուցանել: Ինչպէս որ տեսանք արդէն, յառաջադիմութեան շարժիչ պատճառն ու զօրութիւնը կամ բարոյական է կամ՝ մոսաւորական. բայց որովհետեւ տեսանք նոյնպէս թէ միայն բարոյականը չէ բոլորովին, ուս-
տի մոսաւորականը պէտք է լինի. մոսա-
ւորական սկզբունքին լուսաւորութեան յառաջադիմութեան վրայ մեծ ազդե-
ցութիւն և մեծ կարողութիւն ունե-
նայը ցոյց տալը շատ դիւրին է այն կարգէ՝ զուրա զարգացողութեամբ որ Եւրոպա մէկ քանի դարերու մէջ բրաւ:
Բայց ուրիշ կողմնակի հանգամանքներ ալ կան, որ պէտք է նկատարութեան տակ ընկնին: Մոսաւորական սկզբուն-
քն ոչ միայն շատ աւելի զեպի յա-
ռաջ գիտող է քան թէ բարոյական բա-
կըցունքը, այլ նաեւ նորա արդիւնքն ու հետեանքը շատ աւելի տեսական և մնայուն է: Մոսաւոր կարողութեամբ ձեռք բերուած բաներն ամէն լուսաւոր և քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ մեծ խը-
նամբով սրահարմարուած են, հարկ եղած կարգովն ու պայմանովն հաստատուած են և աւանդական լինելու համար դիտ-
նական և արհեստական առանձին բար-
բառով ալ սպառնոված, որն որ շատ դիւրութեամբ մէկ դարէն միւս դարը կամ թէ սերունդէ սերունդէ կարող կըլլան անցնել և հետզհետէ աւելի դիւ-
րեմանելի և դիւրագոյտի լինելով, յե-
տոյ եկող սերունդին վրայ աւելի կը ներգործեն և մարդկային ազգին հա-
մար Ժառանգութիւն մը կը լինին, իր-
բեւ անմահական կոտակ այն համաձայնե-
կովն, որմէ ծներ ու աշխարհ են տե-
սեր: Բայց բարոյական սկզբունքին զօ-
րութեամբը կատարուած բարի բաները ուրիշ սերունդի կամ ուրիշ դարու մէջ այնքան դիւրութեամբ չէ կարելի ա-
ւանդել անոր համար, որ առանձնա-
կան և անձնական են և իրենց բուն սկզբնական պատճառներն առհասարակ

անձնազոհութեան և անձնութեան հետեանք լինելով՝ ամէն մարդ իրեն համար միայն կը կատարէ, այնպէս որ շարունակութիւն կամ յաջորդականու-
թիւն չունենալով՝ այդ բարիքը փոքր օգուտ յառաջ կը բերեն և կարող չեն այնպիսի հոնք մը պատրաստելու, որ մէ յետագայ բարոյագէտները միշտ կա-
րող լենին նոր նոր բաներ քաղել: Ասկէ կը հետեւի որ բարոյական կատա-
րելութիւնն որչափ ալ տախի տեսչակի բլայ մարդկային ընկերութեան համար քան թէ մասաւոր՝ այսու ամենայնիւ տկար է ճշմարիտ բուն նորա վտանգա-
նական հետեանքը նկատելով՝ որ ոչ այնքան ազդու, ոչ այնքան տեսական, ոչ այնքան ներգործուն է և ոչ մոսա-
ւորականին չափ ալ էական օգուտներ ունի:

Իբրեւ սպոյցոյց այս խօսքին հաւա-
նականութեան առնենք մեր Հայաստանն աշխարհին բարոյական լուսաւորութիւ-
նը, որուն հաւասարող չկար չորրորդ, հինգերորդ և վեցերորդ դարերու մէջ. բայց ի՞նչ թողուց իրմէ յետոյ այն բարձր կատարին՝ ուր հասեր էր, հայ-
կական սերնդին վրայ. — միմիայն ա-
ստիկանութեանց յիշատակներ, ինչպէս աստիկնեւ տնձնագրէներ, նահատակներ և այլ մեծամեծ գիւցազուներ, որոնց այսօր մեր մէջ ինչ նշանակութիւն ու նենայլը յայտնի է:

Այժմ՝ նկատենք այն մէկ քանի դա-
րերու միջոց Եւրոպայի մէջ եղած մար-
դասիրական փոփոխութիւնն ու փոքրերը: Բայց թէ որ համեմատենք անոնց ը-
րամ բարիքը մոսաւորական կարողու-
թեան ըրամ բարիքներու հետ, շատ կարճատեւ, շատ մասնաւոր և շատ սա-
կաւ կը գտնենք. և շատ անգամ ալ գտնանք տեսնող և վայելող սերունդէն ընդ տեսական: Հասարակաց սղորմու-
թեան համար հաստատութիւնը հիմնը
եր են, բայց շատ շուտով անկարգու-
թիւնը անոնց մէջն է մտեր և կործան-
ման հատուցեր է. յետոյ կամայ կա-
մայ բոլորովին իրենց նախնի Գաղատա-

կէն հեռանալով կամ անհետացեր կամ այլտփոխուեր են : Այս իրողութեան հաստատուն տալոյցը և վիտյութիւն ոչ միայն մեր երկիրներու մէջ կարող ենք մեր աչքով տեսնել, մանաւանդ մեր Հայաստանի եկեղեցեաց, վանօրէից, անապատներու, քարոյրերու, խաչարարերու, ասպառաժներու և այլ շէնքերու արձանագրութեանց մէջ, այլ նաեւ բուն իսկ Եւրոպա տօր տարօյցոյցները մեր աչքին առջև կը հանէ այսօր :

Այս եղբայրացութիւնքը հերքելը բաւականին դժուար է, կարելի է տեսել և անհնարին. վասն զի մարդ որքան այս խնդրոյն մէջ մտնէ, այնքան աւելի կը տեսնէ մատաւրական կարողութեան զերազանցութիւնը բարոյական զգացողութեան վրայ : Չես կարող տգէտ և անմիտ մարդ մը գտնել, որ ոգեւորւած ազնիւ զիտաւորութեամբ և իր այդ ազնիւ զիտաւորութիւնքը գործադրելու համար ծայրագոյն իշխանութեամբ զինուած, աւելի վատութիւն և աւելի չարութիւն ըրած չլինի քան թէ լատութիւն և բարութիւն : Իր ըրած վատութեան ու չարութեան չափըն այնքան մեծ է եղած, որքան որ մեծ են եղեր իր զիտաւորութեան եւ ուսնդն ու իշխանութեան սահմանը :

Յարաւակիկի

ԲՆԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆՔ .

(Թարգմանորիւն)

Բնական գիտութիւնները կը հետազօտեն բնութեան բոլոր երևոյթները :

Ինչպէս գիտութեան մէջ, նոյնպէս և սովորական կենաց մէջ բնութիւն բանք երեք այլ և այլ նշանակութիւններ ունի : Բնութիւն բառը ամենաընդարձակ տառամբ աշխարհիս մէջ եղող բոլոր աւարկանքաւ անգողորթիւնը կը նշա-

նակէ : Այս մտքով է որ կըսեն՝ « բնութիւնը անհուն կերպիւ հարուատ է » : Ետքը, աւելի ամփոփ տառամբ, Բնութիւնը ըսելով ստորկայի մը բոլոր յատկութեանց և նշաններու ածարդութիւնը կ'իմաստաւորուի : Այս երկրորդ նշանակութիւնը հետեւաւ խօսքին մէջ կը տեսնուի՝ « երկաթը ըստ բնութեան կարծի, ծաւալական, դժուարահալ, կռանելի և մագնիսական է » : Արջապէս այս բառիս երրորդ նշանակութիւնը կը ցուցնէ բոլոր իրերու և երևոյթներու հիմնական սթիւ և պատճառը : Այս իմաստով է որ կըսեն՝ « կենդանիները, բոյսերը և քարերը բնութիւնը կարտադրէ » :

Ի ծնէ անտի պարտաքին աշխարհի հետ անընդհատ յարաբերութիւն ունենալով և անկէ կախեալ լինելով, մարդը բնութիւնը կը նկատէ իրեն այս աշխարհիս ամենաբարձր և ամենագեղեցիկ երևոյթը . բայց ինքը դո՛ւ չըլլար սոսկ արտաքին հայեցողութեամբ. իր ոգին ի բնէ ձգտում մ'ունի հետազօտել բոլոր աւարկանքներու պաշտօնը և օրէնքները, որով կը ծագին, կան, կը գործեն և կանհետանան : Այս ձգտման շնորհիւն է որ անյիշատակ ժամանակէ հետէ առանձին մարդիկ իրենք զիրենք կը նուիրէին բնութիւնը քննելու, կը զխնայէին, վարձեր կընէին, իրենց նախորդներէն զիջուած տեսակ տեսակ առանձին տեղեկութիւնները կարգի կը բերէին, գէպքերու և երևոյթներու օրինաւոր, բնական կապակցութիւնը կը փնտռէին, և կը ջանային ամենայն ինչ հոգեւոր միտութեան և կարգի տակ ձգել :

Այս մարդոց դարեւոր դժուարաքիրտն վաստակները կազմեցին բոլոր նիւթեղէն (գոյացական) աւարկանքներուն, անոնց արտաքին և ներքին յարաբերութիւններուն, անոնց միացմանց և դժբաղդութիւններուն ծանօթութիւնները, որ երթալով կը կատարեւազործուին . այդ աշխատութիւնքը այն ուժերը և պատճառները ճանչ-

ցուցին, որոցմէ կախեալ են մեր բոլորաբը եղող բնութեան երևոյթները և անոնց փոփոխութիւնը : Այդ բոլոր ծանօթութիւնները մէկ տեղ առնուած՝ բնագեղարքեան անեղր զիտութիւնը կը կազմեն, որ իր պարունակութեան ընդարձակութեամբ և քննադատականներու բազմազանութեամբ րը քանի մը մասերու կամ ճիւղերու կրածնութի, որոնք տառնձին, ինքնուրոյն բնական գիտարարներ կը կազմեն, այն է տիեզերագրութիւն, բնագիտութիւն տարրաբանութիւն, բնական պատմութիւն և աշխարհագրութիւն : Այս գիտութիւններէն իւրաքանչիւրին պարունակութիւնն ու տարածութիւնը ճշգիւ որոշուած են, ուստի և զիւրութեամբ կուտանուին :

Տիեզերագրութիւնը կը ծանօթացնէ մեզ երկնային մարմնաց յատկութիւնները և չարժանները : Նա կը ցուցանէ մեզ տիեզերաց իսկական հիմունքը, կամ այսպէս ըսեմք, այն հիմք, որուն վրայ հաստատուն կեցած է բնութիւնը, և մարդկային հետազոտութեան ամենաբարձր աստիճան կամիտիւն իր մէջ :

Բնագիտութիւնը տեղեկութիւն կուտայ մեզ ընդհանուր պատճառներու և ուժերու վրայ, որոնցմով նիւթեղէն աշխարհիս մէջ ծագած ընդհանուր երևոյթները ու մեքենական փոփոխութիւնները կը կատարուին :

Տարրաբանութիւնը կը ծանօթացնէ մեզ այն պայմանները, որոնցմով պարզ մարմինները (տարերքը), միմեանց հետ խառնուելով կը միանան :

Նա կը ցուցնէ՝ թէ ի՞նչ պայմաններով մարմիններու ներքին բնութիւնը կամ իրենց նիւթեղէն բաղադրութիւնը կը փոխուի, և ի՞նչ պայմաններով նոր յատկութիւնք կատանան մարմինները :

Բնական պատմութիւնը բնութեան արտադրած բոլոր տառնձին նիւթեղէն (գոյացական) առարկաներու յատկութեանցը վրայ յոտակ դադախար մը կուտայ մեզ կամ ուրիշ խօսքով կը ծանուցանէ մեզ բոլոր բնական բերքերու նշանները և որակութիւնները :

Այս բերքերու գիտարար տարրերութեանցը վրայ հիմնուելով՝ բնագիտութիւնը կը բաժնէ զանոնք գաղափարաւորերու և անգործարարներու, առաջիններու կարգը կը դնէ քոյնքն ու կենդանիները : Իսկ երկրորդներուն քաղերը կամ մետաղները, և այս զանազանութիւնն բնութեան բոլոր բերքերը երեք քաղաւորութեան կը բաժնէ : Առաջինը՝ որ իր մէջ կամիտիւն կենդանիները՝ կենդանեաց քաղաւորութիւն կըսուի : Երկրորդը, որ բոյսերը կը պարունակէ, քաղաւորութիւն կըսուի : Իսկ երրորդը, որուն բարբը և մետաղները կը պատշտձին՝ հանքերու քաղաւորութիւն : Ասոր համեմատ գիտութիւնն ևս երեք մասի կամ տառնձին զիտութիւններու կը բաժնուի : Գիտութեան այն մասը, որ կենդանեաց թաղաւորութիւնը կը քննէ՝ կենդանաբանութիւն կըսուի : Այն՝ որ բուսաց թաղաւորութիւնը կը քննէ՝ քաղաւորութիւն և այն որուն անարկան հանքային թաղաւորութիւնն է հանքաբանութիւն :

Քաղաւորութիւն :

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՌԱՉՍՆԻՔ ԵՓԲՍՏՅՈՒՆ

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

Ահա՛ հին տարին տուաւ իւր վերջին բարեւն հեռացաւ, Սրբամուտք՝ Հարաւ՝ Հիւսիս նոր տարւոյն բարեւը տուաւ :

Արեւելք . . . ո՛հ . . . նա միայն ծածկուած սեւ քողի մ'ներբեւ ,
 Ո՛չ բարեւ կուռնէ , ո՛չ բարեւ կուտայ , կասրի անարեւ ,

Մինչեւ չդառնայ Հայոց նոր տարին

Իւր Մասեայ սարին :

Երբ գիւերն ի լոյս ճեղքէ զառաօտ , կարգայ Մուսայն տալ ,
 Կանչէ զԱրեգակ , կապոյտ կամարին աստեղդ գան ի խաղ ,
 Աշխարհ խնդագին կը հազնի բեհեղ , կ'աւետէ նոր օր ,
 Հայոց սգաւոր մերկ են աւերակք , մերկ փայրեր բոլոր .

Քանզի չդարցաւ Հայոց նոր տարին

Իւր Մասեայ սարին :

Ո՞ւտի այն հրեշտակ , յերկնի՛ց է ինջեր Եդեմի դաշտին ,
 Ծաղկահիւս պսակ ձեռքն առած կուգայ Հայոց աշխարհին ,
 Յաջ՝ ձախ կը նայի , ետեւ՝ ու յառաջ՝ կընթանայ մօլոր ,
 Կ'ողորայ թէ՛ չկայ արժանի ճակատ պսակիս այս նոր ,

Եւ եթէ չէ՛ դարցեր Հայոց նոր տարին

Իւր Մասեայ սարին :

Հայկ , զգերեզմանդ ի դուր ես բացեր , դեռ չէ՛ արշալոյս ,
 Եւր զիւերանց , ու քաջերդ ի լոյս՝ կը կանչես ի դուրս ,
 Շիրի՛մք ցրտագին՝ մեր Հարց դիւցազուն ինչո՞ւ բացուէր էք .
 Դեռ ահա հսկէ լուսնակն ի վերէն զձեղ , քնայէ՛ք ,

Մինչեւ որ դառնայ Հայոց նոր տարին

Իւր Մասեայ սարին :

Տեսէ՛ք թէ ի՞նչպէս Եփրատայ եզերք լոխն և տխոր ,
 Աւերն են պղտոր , փրփուրք վշտածին , նուազք թափուր .
 Իւր որդւոյ քաղցրիկ պահած յիշատակն , այնպէս դարերով
 Կարօտն ի սրտին՝ հոսի գլխակոր , կ'երթայ դեռ յուսով ,

Թէ՛ օր մը անշուշտ դառնայ նոր տարին

Իւր Մասեայ սարին :

Բայց ի՞նչպէս դառնայ , երբ նորա որդիք կրկի են նկուն ,
 Գերի հաճոյց , ծառայ օտարին , չունին սիրտ արիւն ,
 Սո՛ւտ է այս կերպով ընել չնորհաւոր Հայու նոր տարին ,
 Ատոռած կրնայ տալ այն մեծ աւետիտ , այն կեանք Եփրատին ,

« Թէ՛ ահա՛ դարցաւ Հայոց նոր տարին

Քոյ Մասեայ սարին » :

Ս . Ֆէրէկան

ԴՍԱՏԻՍԱԲԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մ Ա Ր Դ

ԵՒ

ԻՐ ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍՈՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՆԱԾԱԿԱՆԻ

ԽԻՇՆԵՐԻ ԲԺՇԿԱԿԵՆՈՒ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ)

(Տես ԲԻՆ 41.)

Ժամանակիս այսպիսի նոր ուղղութեան պտուղն եղաւ առողջարանութիւն կամ առողջութեան գիտութեան ծագումը, որ մեր նամակներու նիւթը պիտի ըլլայ :

Արդի առողջարանութեան գլխաւոր նպատակն է ընդհանուր առողջութեան հոգացողութիւնը, որ ի նկատի ունի ոչ միայն անհատներու առողջութիւնն ու բարեկեցութիւնն, այլ ամբողջ ընկերութեանց և ժողովրդոց :

Ս,յս նոր գիտութիւնը ժամանակիս և բնական գիտութեանց ամենաօգտակար գիտն է բառին ընդարձակ առմամբ : Եթէ բնական գիտութեանց գլխաւոր կարեւորութիւնն այն է որ մենք սովորեցանք ի գործ դնել զանազան մարդկային կեանքին բարեբանութիւնը համար, աւելի ևս հարկաւոր պիտի լինի մեզ համար այն գիտութիւնը, որ ուղղակի մարդու առողջութիւնը պահպանելու ծառայէ : Ս,յս գիտութեան նպատակն է այն թշուառութեանց ամենաուսուցիչ սրտը որ ամէն մարդ կարող է հանդիպել :

Եւ եթէ բոլոր ընկերային և կենսաբանական յարաբերութեանց բարբառումը դարձաւ գիտութիւնը, անկարելի է որ առողջութեան խնամար

տարութիւնն ալ ժամանակիս ամենազբաւեռ խնդիրներէն մէկը չըլլայ :

Ինչպէս ամէն մեծ գիւտեր, առողջարանութիւնն ալ աւելի խոր նըսրատակ և աւելի ընդարձակ սահմաններ ունի, քան թէ վեր ի վերոյ դիտողի մը կերելի : Բառին վաւերացն առմամբ ընկերային (սոցիալ) գիտութիւն մ'է այն, ըստ որում իր նպատակն է ընկերութեան բարեկեցութիւնը բարաւել :

Ս,յս գիտութիւնն իր զօրութեամբ ընդ աւելորդութեամբ շատ վեր է վաղեմի բժշկականութեան արհեստէն : Առողջարանութեան հիմնադիրները Ս, ըստպիսի կամ Հնդկեր, ասորացիներ կամ կրօնաւորք, աբրիմիադէտք կամ դիւթերը չէին, այլ բնազնիւնք, վիճագիրք, բանիրուն բժիշկք և դարուս հանձարեղ քաղաքագէտները : Մէկ խօսքով, առողջութեան այս նոր գիտութիւնը մեր ժամանակին ծնունդն է : Իր բանեցուցած միջոցները մասշնչի են ամէն մարդու, նա մանաւանդ ամէն ժողովուրդի, բայց երբեք չկարծեր թէ ինք ամենակարող է :

Շատ բաներու հետ, որ մեր կեանքը կը թունաւորեն, հիւանդութիւնն ալ անշուշտ պակասած աղետ մ'է : Հիւանդը միայն իրօք չբաւորէ, ըստ որում նա ամենէն աւելի անօգնական է և հիւանդութենէ յառաջ եկած մասը միայն սարսափելի և չարացար է, այն ինչ խոր ծերութենէ յառաջ եկած բնական մահը ոչ այլ ինչ է՝ և թէ ոչ վերջին բունն :

Ընդհանրապէս առողջութիւնը ամէն տեղ և ամէն ժամանակ մեծ յարգ ունի, այնպէս որ վաղուց կաշխատէին պահպանել զայն և վերանորոգել, երբ կըստիգարուէր : Բայց այս նպատակիս համար գործածուած միջոցները մեր գաղափարներուն և ողջապահի տեղեկութիւններուն փոփոխմամբ ամէն տեղ և ամէն ժամանակ այլևայլ տեսակ էին և բարեփոխաւարք միշտ կը կատարելագործուէին :

Առողջութիւն պահպանելու տրուեալը վաղուց կար, իբրեւ հասկալը չաւր թժկութեան արուեստին, որ ի նկատի առնի միայն հիւանդները :

Առողջութիւնը պահպանելու գիտութիւնը աւելի բանաւոր ըլլալու և իր կատարեալ զարգացմանը համեմուն համար՝ արտաքին բնութեան և մարդուն վրայ ունեցած տեղեկութիւնն իսկ (գործընթացի ֆիզիքա, քիմիա, բնութաւիշակութիւն, նոյնպէս և վիճակագրական հետազոտութիւնք) հարկաւորարար այն վիճակին հասած ըլլալու էին, որուն մէջ այժմ կը գտնուին : Այսքէր նախ խոր կերպիւ քննել զմարդ, իր կեանքի պայմանները և օրէնքները, օդի, եղանակի, կլիմայի և բնակարանի, նոյնպէս և սնունդի, կենցաղավարութեան և դաստիարակչական ունեցած իր վրայ հարկաւորութիւնը, որպէս զի կարելի լիներ սրտել իր առողջութիւնը պահպանելու ապահովագրչական ծախսները : Այսքէր նախ ճշդիւ և գիտնական կերպիւ որոշել վնասակար ազդեցութիւններն ու վնասները, որպէս զի յետոյ կարելի ըլլար դանդաղ հեռացնել հնարքներ գտնել :

Հիւանդութեանց և տարախոտիկ ախտերուն դէմ ապահով միջոցներ գտնելու համար, մեք պարտաւոր էինք նախ իմանալ դոնէ անոնց ճշմարտանման պատճառները :

Բայց ատոր համար վիճակագրութիւն հարկաւոր էր : Այլ և այլ հասակներուն և ժողովրդոց դասերուն, այլ և այլ հեղինակներուն, այլ և այլ ախտութեանց, կողմերուն, քաղաքներուն, զիւղերուն մէջ տարածուած համարաւոր հիւանդութիւնները և մահերը վիճակագրական հաշիւներու տակ ձգեալով միայն կրցանք իմանալ թէ ինչ ազդեցութիւն ունին այս բոլոր համալսմանները և կենսական յարաբերութիւնը առողջութեան, հիւանդութեան և մահու վրայ : Այսպիսի հետազոտութեամբք միայն օրէ օր աւելի ճշգրտութեամբ իմացանք հիւանդութեանց և

մահու գլխաւոր պատճառները, կենաց և առողջութեան գլխաւոր օրէնքները : Հիւանդներուն և մեռեալներուն վրայ եղած դիտողութիւններէն կարող եղանք ամենաօգտակար արդիւնքներ քաղել կենդանիներուն և առողջներուն համար : Քանի մի մասնաւոր դիպուածներուն մէջ միայն նկատուած երկրայելի և հազուադէպ երեւոյթները ետքը հազարաւորներուն վրայ եղած դիտողութիւններով ընդհանուր օրէնք դարձան : Այդ կերպով կարելի եղաւ գտնել մեր կենաց մէջ շատ մը վնասակար յարաբերութիւններ, որոնք որ առաջ բոլորովին անծանօթ էին և որոց մեծակը չիւ կարեւորութիւնը ոչ ոք կրնար ճանչնալ :

Նախնիք այնպէս կը հաւտայնէին առողջութիւնն ու հիւանդութիւնը աստուածոց և աստանայներուն կողմէն իբրեւ վարձագործութիւն և սրտուհաս են, կամ համատեղութեանց, հմայութեանց և այլ այսպիսի ազդեցութեանց հետեանք, ինչպէս որ այժմ ևս ռաբիիք հիւանդութիւնը իբրեւ անխուս՝ ինքի ճակատագիր կընդունի : Բայց տակաւ առ տակաւ իմացութեան թէ առողջութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կազմուածքի մը գործարաններուն ներդաշնակ և կանոնաւոր գործողութիւնքը, որոնք որ մէկ տեղ գալով անոր կեանքը կը կազմեն :

Ամենայն կենդանի կազմուածք պարտական է որոշեալ արտօններ կատարելու, որոնց համար պէտք ունի տարաքին բնութեան օգնութեանը : Երբ արտաքին բնութեան օգնութիւնը պակասի կը վնասուի և հուսկ ուրեմն կոչնչանայ : Ուրիշ արարածներուն նման՝ մարդ ալ իր գոյութիւնը պահպանելու համար քանի մը բնական պիտոյք ունի, որք են՝ Զերմութիւն, օդ, լոյս, սնունդ : Մենք այժմ գիտենք նաեւ թէ սնունդը, օդը և կլիման ինչ ազդեցութիւն որ ունին մարդուն վրայ, նոյն ազդեցութիւնը ունին և տունածին զբաղմունքը, կենցաղավարութեան

կերպը, մինչև իսկ հոգևոր և բարոյա-
կան գործունեութիւնը :

Ֆարաճակի

Դ Ս Ս Ա Ր Ա Ն

(Տես Իւ 42.)

Սովորաբար վարժարաններու մէջ
հիմանք կամ դադարեալ ուսուցչին
սրաշտոնը՝ ի չգոյէ ընկերի՝ կրկնիչ
դաստառք կը կատարեն : Պէտք է ու-
րեմն որ ասոնք ալ իրենց յանձնուած
զանազան դասերն կարենան ճշդիւ կա-
տարել և ոյսպիսի սրաշտոններու մէջ
աշակերտաց կատարելիք պարտքերն
անոնց ցուցնել : Ասկէ զատ կրկնիչ
դասաւորք՝ իրենց պարտաւորութեանց
ընդարձակութիւնը լաւ ըմբռնելու հա-
մար՝ աղէի հասկըցած ըլլալու են դա-
սաստուաց պարտաւորութիւնքն ալ, ու
իսկ տեղը բռնելու կոչուած են և ճիշդ
անոնց պէս ջանալու են դասերը դիւ-
րութիւնելի կերպով սուսնդելու :

Դասատուք չեն կրնար դասարան
մտնել առանց տալիք դասերին, բա-
ցատրութիւննին ու պարտքերնին ա-
մեծ խնամքով յատուցուց պատրաստե-

լու : Պէտք է նաեւ որ ամէն միջոց ի
գործ դնեն դասերն հաճելի ընելու ու-
սանդոց :

Կարգ և կանոն առանց խտու-
թեան պահելի ըլլալու է դասարանաց
մէջ : Աշակերտք վստահալու չեն դա-
սաստուաց հարցումներ ուղղել, կամ
հրաման խնդրելէ դասն ըսելու կամ
բացատրելու և երբեք նուազագոյն
ենթակալ ըլլալու չեն դասաստուաց կող-
մանէ, երբ ի բոլոր սրտէ աշխատել
նչն վերջը բաղմաթիւ և ծանր սխալ-
ներ ալ գործեն :

Դասատուք միշտ աշակերտներէն
յառաջ դասարան մտնելու են, նոյնպէս
դուրս ելնելու տեսն անոնցմէ ետքը :
Աշակերտք թէ մտնելու և թէ ելնելու
տեսն զայն ողջունելու են, երբեք այս
մասին երկուստեք զանցատուութիւն նե-
րելի ըլլալու չէ, գլուխնին միշտ բաց
պահելու են : Աշակերտ տեղի տուած
կ'ըլլայ դասատուն երբ այս տեսակ
մանր մունր բաներն իր զբաղմանն ա-
նարժան համարի :

Հարկաւոր է նաեւ զաշակերտներն սո-
վորեցունել որ դասի միջոցին դուրս
ելնելու հրաման չը խնդրեն, հրամանն
այն տեսն միայն կը տրուի երբ իրօք
կարեւորութիւն կայ : Տեսորակ կամ
ղիւրք մտնալնուն համար չը թողնելու
է որ դուրս ելնեն դասարանէն : Եր-
բեք երկու աշակերտ միանգամայն
դուրս չեն կրնար ելնել :

Դասատուք մեծ հոգ տանելու են
որ աշակերտք ամէն բան որոշակի ար-
տասանեն, և ամէն պարբերութիւն այն-
պէս արտաբերեն, ինչպէս կ'արտաբերեն
խմտան հասկըցողներն : Դասերն ոչ
այնչափ ծանր, ոչ այնչափ չուտ և ոչ
ալ միտկերալ ըսուելու են : Ասոր հա-
մար պէտք է որ դասատուք երբեմն եր-
բեմն թէ տակաւատար և թէ ուղիղ ու-
սասանող աշակերտաց բարձր ծայնով
դասերնին ըսել տան, որպէս զի տար-
բերութիւնն զգալի ընէ անոնց : Ըն-
թեքցանութեան ունց վարժութիւնը
վարժարտնին բոլոր դասատուք ընելու

(1) Եստ դասատուներ կան, կըսէ Ռոլէի, որոնք
թէպէտ ուրիշ կողմանէ մեծ արժէք ունին, այլ
սակայն անոնցմէ շատ քիչը իրենց դասերն աշա-
կերտաց հաճելի ընելու կը յաջողին : Աւանդ
ները տղոց սիրելի ընելու մեծ գաղտնիքը, կըսէ
Քլէյթիլին, դասատուաց ինքզինքնին անոնց սիրե-
լի ընել տալուն վրայ կը կայանայ : Այն ատեն
յոժարութեամբ գլխը մտիկ կ'ընեն, զգաստու-
թեամբ կը վարուին, և կը ջանան ինքզինքնին
անոնց սիրելի ընելու : Ընդհանրապէս տղայք,
ինչպէս նաեւ ամէն մարդիկ, հետաքրքրութեան
ընական բերում մ'ունին. սոյսինքն գիտնալու և
ուսնելու փափար մը : Դասատուն սոյն փափարն
յաղհեցունելով կ'ընայ ուսումն անոնց սիրելի ընել
տալ : Ուստի, վասն զի ամէն բան չոր է անոնց
համար, անոնց հարցումնեցուն ատանց նեղատու-
թեան պատասխանելու է պարզ և խմանալի կեր-
պով :

են , այսինքն թէ ուսմանց , թէ բերա-
կանութեան և թէ գրականութեան
դասատուք : Աղէկ արտատանել ու-
սուցները դասատուաց ջանից կարեւոր
մասն ըլլալու է . և պէտք է որ վարժա-
րանին դիտուորներն այս բանին մէջ
ղաշկերտները քաջալերեն և դասատու-
աւաւաց եռանդը վռտեն :

Աշակերտները դասերին ամբողջ
ըսերնէն ետքը դասատուն հեռեւեալ
դասուն պատրաստելիքին կը ցուցնէ ,
զայն անգամ մը կարգացնել և բա-
ցատրել կուտայ անոնց , և ինքը չը
հասկըցածնին կամ սխալնին կուզի :
Սոյն նախապատրաստութիւնը խիստ
կարեւոր է աշակերտաց սերտողութիւ-
նը զիւրացնելու և արդիւնաւոր ընելու
համար . դասատուաց ալ դերադանց
միջոց մ'է իւր աշակերտաց ուշիմու-
թիւնը զարգացնելու համար : Դասին
նիւթն աշակերտին լաւ ըմբռնելուն վը-
րաց դասատուն ապահով ըլլալու հա-
մար պէտք է որ զայն առանց գրբի և
տարբեր բառերով տղուն կրկնել տայ :

Բաց տրուելիք դասերուն էն ա-
ռաջինը՝ ուսնելու եղանակն աշակերտաց
ցուցնելն ըլլալու է . այսինքն հասկըցնե-
լու է աշակերտին որ դաս մը ինչպէս
կը պատրաստուի . և միտք կառնուի .
որովհետեւ անոնց մեծագոյն մասն ուս-
նելու եղանակը չը գիտնալուն , մեծ
նեղութիւն կը կրեն և զրեթէ ուշիմա-
տութիւննին ապարդիւն կ'ըլլայ : Պէտք
է որեւմ որ դասատուն գտնէ տարւոյն
առջի մէկ քանի դասերը իւր ներկա-
յութեանը ուսուցնել տայ , և ցուցնէ
անոնց թէ ինչպէս պարբերութիւն մը
լուծելու և գլխաւոր նախադասութիւն
ներն որոշելու և կարգի դնելու է՝ զա-
նոնք միջանկեալ նախադասութիւննե-
րէ և աւերբք զարգերէ մերկայնելով :
Այսպէս գլխաւոր նախադասութիւն
ներն որոշել տալէն ետքը անցնելու է
միջանկեալ կամ մասնաւոր նախա-
դասութեանց , վերջը բառերուն և ա-
նոնց բացատրութեանը : Պարբերու-
թիւն մը սկսելու է և այնպէս շարու-

նակելու է ցլերջ սահմանեալ դասուն .
վերջապէս դասաւորութիւն ջանքն այս ըլ-
լալու է որ տղան իւր յիշողութիւնը
միշտ դասողութեամբ և խմատառի-
րութեամբ ուզի :

Ինչ որ աշակերտաց դաս սլտու-
րատելու եղանակն ուսուցնելու մասին
ըսինք , նոյնը կըսենք , և ամենայն ի-
րաւամբ , անոնց սահմանեալ սլտուու-
ւորութեանց համար : Պէտք է որ
դասատուք իրենց ներկայութեանը
հատուած մը բան թարգմանել և նիւթ
մը շարադրել տան , աւանց իրենց հար-
ցուած բուն մէկէն ըսելու . բառարան
գործածել և բառերուն ճիշդ նշանա-
կութիւնն ու արմատները անոնց դըտ-
նել տան : Չը կարծուի որ դասարան
ներու մէջ այս տեսակ կրթութեանց
համար վառնուած ժամանակը սովորա-
կան դասէ սովակաւ արդիւնք կունենայ ,
թերեւս անկէ շատ ալ անկի :

Աշակերտներն դասերին ըսերնէն
վերջը դասատուն անոնց պարտաւո-
րութիւնքն աչքէ անցունելու է . և իւ-
րաքանչիւրին իւր դիտողութիւնքն ը-
նելու է գովատով կամ խրատով : Երբ
աշակերտներն անգամ մը հասկնան որ
դասատուն երբէք զանցառութիւն չը-
ներ իրենց պարտքերն աչքէ անցնելու
և զիրենք կշտամբելու՝ եթէ պակասաւոր
գտնուին , բնաւ չեն համարձակիր
զայն խաբելու՝ թերի և կամ անուշադ-
րութեամբ պատրաստուած գրուածներ
ցուցնելով : Երբ աշակերտներն բազ-
մաթիւ ըլլան , բնականաբար դասա-
տուն չը կրնար ամենուն ալ պարտաւո-
րութիւնքը բնել , ուստի պէտք է որ
գտնէ մեծագոյն մասինն աչքէ անցու-
նէ : Այնքապէս ցուցնէ աշակերտնե-
րուն որ իր բոլոր մտադրութիւնն այդ
մասին նուիրած է . և անտարակոյս ա-
սով մեծ ազդեցութիւն կունենայ ա-
նոնց աշխատութեան եղունակին վրայ :

Նախընթաց պարտաւորութեանց
բնութիւնն ընելէն յետոյ կանցնի ա-
նոնց սահմանելիք նոր պարտաւորու-
թեանը , զայն բարձր ձայնով նախ յա-

ջողակ աշակերտի մը կտրգացունել կուտայ, և յետոյ մաս մաս իւրաքանչիւրին լուծել, թարգմանել և կանոններն յիշեցնել կուտայ. և այսպէս կը դիւրացնէ անոնց պատրաստելը պարտաւորութիւններն :

Ղապատուք սէտք է որ դասերնին նախընթաց և հետեւորդ դասերէն անկախ համարին. աշակերտաց շահն այնպէս կը պահանջէ որ փարձարանին ուսմանց դրութիւնը միւսնոյն ըլլայ և Բըրօկրամըն յարգուի : Այս միտքիւն աղբայրն ամէն փարձարանաց համար փախարելի է. մանաւանդ անոր համար, որ երբ ուսանող մը օրարտուորի ու և է պատճառաւ թողուլ փարձարան մը և ուրիշ մը յաճախել, երբէք դժուարութեան մը կամ սեւան ընթացքի նըկատմամբ փախարութեան մը չենթարկուիր. այլ մը դասարանն որ թողուցած է, ինոյն կանցնի անարգել ուրիշ փարձարանի մէջ ալ :

Պէտք է ուրեմն որ իւրաքանչիւր դասատու սահմանեալ Բըրօկրամին ինքնի մօտը հետեւի, և ամէն դարձողական տարւոյն սկիզբը իւր ընթացքն ակնյառաւ նախընթաց ասորւոյն ընթացքին դաճալով համարժէտ տեսութիւն մ'ընէ. և նոր ընթացքին կարեւորութիւնն հասկըցնէ աշակերտաց : Այսպէս երբ միւսնոյն փարձարանի դասատուաց մէջ դրութեան միտքիւն և կատարեալ համախառնութիւն ըլլայ, յառաջդիմութիւնն արագ և արդիւնաւոր կըլլայ :

Սահմանեալ պարտաւորութեանց նիւթերն մեծ ընտրութեամբ և խնամքով որոշուած և միշտ դասին միջին կարողութեանն համեմատ ըլլալու են : Ղիտելու է նաև որ անոնք աշակերտաց բարոյական և մտաւորական ուսմանն յարմար և օգտակար ըլլան : Զգուշանալու է այն տեսակ հեղինակութիւններէն, որք քերականական անպիտ խորթութիւններով խնդրեալ են, և աշակերտաց միտքն ընդունայն կ'աշխատեցնեն : Ղապատուք միայն այն տեսակ նիւթոյ օրինակներ ուսանողաց կրնան սահ-

մանել, որոնք ամէն հանգամանքով անառկիտ են :

Դարաթական կամ հնգետասանորէն շարադրութեանց ընտրութեան համար ալ մասնաւոր խնամք տանելու են : Պէտք է որ անոնք դասերու բովանդակութիւն ըլլան և անոնց նիւթերն աշակերտաց միջին կարողութեանն քիչ մը բարձր :

Քննութեանց միջոցին, որովհետեւ դասատուք չեն կրնար կանոնաւոր պարտականութիւններ յանձնել աշակերտաց, և որպէս զի անոնք ալ առանց զբաղման չը մտնեն, սէտք է որ կամ տարրեան ընթացքին յատկացեալ հեղինակներէն թարգմանութիւն մ'ընել տան, կամ արատմութեան և արամբանութեան դասուց բովանդակութիւնը խնդրեն, կամ քանակաքիտական և բնագիտական խնդիրներ առաջարկեն. և կամ վերջապէս իրենց դասախօսութեանց համեմատական տախտակները պատրաստել տան : Այս տեսակ սոխանութիւններ Խոջոյց պատրաստելը դասատուին յաջողութեանն և եռանդին կոխուած է :

Նշանակեալ հարցարանութիւններն, որոնք ամէն դասարանի մէջ կատարուելու են, դասատուաց լաւ միջոց մը կընծայեն աշակերտաց նախանձաւորութիւնը չարժեքելու : Այս առթիւ դասատուք աւանդուած ուսման ամէն մասն բուն վրայ կրնան կրկնութիւն ընել. բայց առջինն տարրեր եղանակաւ, ապա թէ ոչ՝ ուշիմ և աշխատասէր աշակերտաց համար տաղտիտի հետեւաբար ստորդիւն կըլլայ կրկնութիւնը : Տրամաբանութեան, գրականութեան, պատմութեան և ուսմանց մէջ չատկերալ կրկնութիւններ կրնան ըլլալ. բայց քերականութեան մէջ քիչ : Այլ տակոյն կրնայ դասատուն Սնդվարէնի կրկնութեան համար հատուած մը բան Յրաններէնի կամ Յաւարէնի բոլոր առ բոլոր թարգմանել տալ և կամ մոխաղարձաբար : Այս միջոցին դասատուն կրկնել կուտայ քերականա-

կան՝ կանոնները , և կամ՝ պատմական,
դիպլոմատիկան և բանտարկական զանա-
զան բաղադրութիւններ կը պահանջէ
անմիջական

Զարուհակիկի

Ա. Ն. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

Վ.Ս.ԲՈՒՐԱՆ

Աշակերտներէն ոմանք հասարակ
զգեստ չունենալով՝ ստիպւած են
վարժարանին մէջ համազգեստին
հագնելու. ուստի կը խնդրուի պատ-
ուարժան ծնողացմէ որ չւստով զգեստ
դրկելու համէն ։

Յայտնի է որ իւրարանջիւր ամառ-
գլուխ աշակերտները տուն կը զրկուի՜ն-
երկուշաբթի վերադառնալու, սպայմա-
նուր : Անցեալ անգամ ոմանք այս մա-
սին տարտազանց Դոմուեցեան . ուստի
Տեսչութիւնը սրարտք կը համարէ յայտ-
նեւ ծնողաց՝ Վարժարանիս Խնամա-
կալութեան ըրած հետեւեալ որոշում-
ները .

Ս. Խաղաղ բնակող սպաներոք
անարտաճառ երկու չարթի տառաօտ կէս
օրէն $3\frac{1}{2}$ ժամ տառջ, իսկ հետաւոր
տեղերանք զէթ մինչե կէս օր վար-
ժարանա զանաւելու են :

Բ. Ով որ այս որոշման հանրապետական վարույթի յաջորդ անդամ, սուան չի պիտի դրկուի :

Գ. Ո՛ւ ռ դռվելի վարք չունենայ
և ուսման անփութ ըլլայ՝ իւր սրտիւ
ստիճեան տառիճանին նայելով՝ Վար-
ժաբանիս մէջ ծնողաց կամ սովորական
և խորեկամ՝ այցելուաց հետ տեսա-
լիւն չի պիտի ընէ՝ կամ ամուսնութեան
ստան չի պիտի գրկուի :

Ասէլէ դոտ որոշում եղաւ որ աշա-
կերպը ամառը լիաւ տուն դադար տ-
տեննին՝ իրենց աւարտած տեսարաննե-
րն ա. զձողրաթիւնները հետեւնին
ստուն տանին :

Աշակերտներէ ամանք բաւական ճերմակեղէն, զգեստ և ոտքի աման չունենալուն՝ դժուարութիւններ կը ծագին և պէտք եղած մարքութենէ և կարգաւորութենէ զուրկ կը մնան. կը խնդրուի արտօտարժան ծնողացմէ որ այս մասին Տեսչութեան ջանքերը արդիւնաւոր ընելու ընթացքունեն :

Ծնողացյալն ումանք միւրդ և անուշեղէն զէն զրկելու սովորութիւն ունին : Ասիկայ որչափ գովելի սովորութիւն ալ բլլայ՝ զէ՛ւ կողմեր ալ ունի . այսպէս են աշխարհիս գործերը , առանց փոշի վարդ չբլլար : Այդ փուշերը անվշտաւ ընկելու համար միջոց մը բռնած է Տեսչութիւնը որ կը յուսանք թէ ծնողացայ ալ ընդունելի կըլլայ . զրկուած ընծան՝ տիրոջը , այսինքն աշակերտին կողմէն բոլոր իր ընկերակցացը կը բաժնուի :

Լսեցիր թէ ծնողդմէ ոմանք ընթերցիր ատեն միայն մէկ տեսակ կերակուր ըլլալուն տրտունջ յայտներ են : Մեր աշակերտներէն անգամ տրտունջ մը ըսներ՝ կը քննենք և պէտք եղած բացատրութիւն տալ սարսոք կը համարենք : Տրտունջ մը կամ հիմուտը և իրաւացի կըլլայ կամ անհիմն և անիրաւ : Ինչպէս որ ծնողք իրաւունք ունին տրտաւջնին յայտներէ՝ մենք ալ իրաւունք ունինք բացատրութիւն տալու և եթէ անհիմն է , հրեքելու :

Առաջ ընթրիլը երկու տեսակի կէ-
րակուրէ կը բաղկանար . մենք առելի
ընտկան և առելի օգտակար Համարե-
ցինք երեկոյեան դասերը աւարտելէն
հտք , այսինքն ընթրիլքէն երեք ժամ
առաջ , լաւ շերտ մը հոյ և մրգեղէն
տալ աշակերտաց , և ընթրիլքի տոնն
ալ մէկ տեսակ , բայց առատ կերա-
կուր և սրտնիր : Տըպր ընտկանարտը
երեկոյեան դէմ անօթեցած կըլլան և
ընթրիլքէն առաջ պատառ մը բան ու-
տելու մեծ ակործակ կունենան : Այս
բանը հոյրերը կարելի է լաւ չեն գի-
տեր , վասն զի անօթաբար այդ միջո-
ցին տունը չեն գտնուիր , բայց մայ-
րերը լաւ գիտեն թէ սոլայ մը դստր-

ցէն իրիկուան տուն գալուն պէս «տու-
տու», (ամանք տւ ի հարկէ մայր կամ
մայրիկ) անթիթ եւմ» կը պօռայ : Ասի-
կոյ ընտանիք է : Կէս աւուր ճաշը չորս
ժամուան մէջ ստամոքսը մարսած կը-
լայ (տղայոց ստամոքսը շատ գործուն-
եայ է), պարսալ ստամոքսով ալ ոչ զրո-
սանքը գրծանք կըլլայ : ոչ ալ ուս-
մանքը՝ ուսմանք :

Այս բայնտրութիւնը տալէ ետք
կը յաւելունք նաեւ թէ մեր բոլոր ճիգը
այն է որ Վարժարանի կեանքը՝ կորե-
լի եղածին չափ ընտանեկան կեանքի
մօտենայ : Գիշերօթիկ Վարժարանի մը
խէշալը յարեկիր ընտանիք է : Այդ
խէշալը Անգղիայացոյ և Գերմանացոյ
անգամ յուսահատութիւն կը պատճա-
ռէ, որոնց մէջ ոչ աղինի դաստիա-
րակներու և ոչ բարեկիրթ ծնողոց
արկատութիւն կայ : Եթէ կորենանք
դարոցական կեանքը գէթ փոքր ինչ
քաղցրացնել աշակերտաց, եթէ կո-
րենանք փոքր ի շատէ զոնոնք կան-
նադր կենցաղավարութեան, աշխո-
տութեան և գործունէութեան վարժե-
ցընել, եթէ ձեռքերնիս դառնում մի-
ջոցներովը կարենանք անոնց մարմնոյն
սրտին և մտքին կարելի եղած խնամ-
քը տանիլ, մեր խիղճը հանգիստ կը-
լայ, և ոչ մէկ տրտունջ կարող կը-
լայ մեր սրտի անդորրութիւնը խտովե-
լու : Իսկ եթէ մեր պարտքը խղճի մը
աօք կատարած չըլլանք՝ բոլոր ծնողոց
միաբերան գոհունակութիւնն անգամ
անկարող կըլլայ մեր խիղճը հանգա-
րանցներու :

Եկածը ձմեռ է : Կը խնդրուի սրտ-
ուարժան ծնողքներէն որ մահճակալ-
ներուն տոջւը ձգուելու համար մէյմէկ
զորք խրկել հաճին, նոյնպէս և երկ-
րորդ վերմակ մը և ֆանիլա շապիկներ :

Բարեխնամ Տէրութեան կողմէն
առնէ տեղ մէյմէկ պատուաստիչ կար-
գընած է :

Ուրախութեամբ սրտի կ'իմացնենք
թէ Խառգիւղի մէջ այդ հիւանդու-
թիւնը չէ երեցած, թաց զգուշու-
թեան համար Խնամակալութիւնը
պատշաճ դատեց Վարժարանիս բոլոր
աշակերտները՝ արտօնապէս տալ հը-
մուտ բժիշկի մը ձեռքով :

Ա. Ն. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

ՎԱՐՇԱՐԱՆ

(Տես թիւ 42.)

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՔ

Բնական և արուեստական իրաց,
պատկերաց և երկրաչափական ձևերու
վրայ կրթութիւնք : (Այս դասերուն
համար, որոնք որ Գերմանացոյ և
Անգղիայացոյ դպրոցներուն մէջ շատ
տարածուած են անսկզբման Հնդկադի-
անուամբ, և որոնց նպատակն է բոլ-
րապէս քննական դիտութեանց և
արուեստից վրայ սկզբնական տեղե-
կութիւնք տալ աշակերտաց, տակա-
ւին ոչ դասատուի և ոչ ոչեք եղած
նիւթոց պատրաստութիւն ունիք :
Բայց սխալ ջանամք որ այս օգտակար
դասերը անպատշաճ աւանդուին : (1)

ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆ .

Սկզբունք գծագրութեան :

ԳԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ .

Հայերէն և ֆրանսերէն :

Բնականի կրթութիւնք :

Աղբայլն արտօնութեան և ոյլ բո-
րոյական և պատմական վէպերու վրայ
բերանացի կրթութիւնք :

Այս գտալն նպատակն է այլոցը
սամը ուղտորութեամբ լսել և իր միտ-

(1) Այս գործնական կրթութեանց տեղ բնա-
կան դիտութեանց դասեր կ'աւանդուին սցմ :

բը կըրթ և կանանաւոր կերպով բա-
ցաորեւել վարժեցնել և միանորման
աշակերտաց բարցակամին վրայ ներ-
շնորձել :

ՉԱՅՆԱԿԱՆ ԵՐԱԺՅՏՈՒԹԻՒՆ .

ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶՈՒԹԻՒՆ .

Բ. ՏԱՐԻ

Նախակրթարանին երկրորդ տարին
այն աշակերտաց համար սահմանուած
է , որոնք որ հասակի փոքրութեան
կամ մտքի անընդունակութեան և
կամ որ եւ է օրելւ պատճառաւ վար-
ժարանիս առաջին դասարանը անցնե-
լու չափ չեն զարգացած : Երկրորդ
տարուան ընթացքը առաջնոյն շարու-
նակութիւնն է . մի և նոյն դասերը պի-
տի աւանդութիւն , բայց ի հարկէ վերջ
չատէ աւելի ընդարձակ , և աւելի կար-
գաւորեալ եղանակաւ : Նիւթադրեալ
թէ աշակերտ մը նախակրթարան ըն-
դունուած ատեն ութը տարեկոն ըլ-
լայ , տասը տարեկան հասակին մէջ
կարող կըլլայ Ա . դասարան անցնիլ :
Նախապատրաստական տարիներուն
կարող էինք դասարաններու անուն տալ ,
բայց կուզենք այնպիսի փոփոխում մը
ունենալ որ փոքր տղայոց հասակին
յարմար և գործադրելի բլլայ , և ոչ
թէ միայն թղթի վրայ գրուած :

ԴԱՍԱՐԱՆ Ա .

ԿՐԹՆՔ

Կարեւոր ստղծքներու բացատրու-
թիւնք աշխարհիկ լեզուով . Բրիտա-
նի վարքն ու վարդապետութիւնը ա-
ւելի ընդարձակ կերպով . համառօտ
վարդապետութիւն Հայաստանեայց ե-
կեղեցւոյ և կարեւոր ծեսերու , արար-
չութեանց և ժամատայութեանց հա-
մառօտ քայտարութիւնը :

Գրատգիրք չորստուն՝ դասատուն ինք
պատրաստելու է դասերը :

ՀԱՅՆԵՐԷՆ

Ընթերցանութիւն ըստ կանոնաց
տողանութեան . կորդայուած դասին
մեկնութիւնը . սուղնագրութիւն և անոր
բառագիտական և քերականական կա-
նոններուն բացատրութիւնը . շարտա-
սութիւն բանից , ձեւաւոր բանք , պար-
բերութիւնք , անոնց աւետիկները , ա-
նոնց անդամներուն իրարու հետ ունե-
ցած յարաբերութիւնը . կեաւադրութեան
գլխաւոր կանոնները . տրամաբանա-
կան և քերականական վերլուծութիւն
նախադասութեանց և պարբերութեանց
վրայ բերանացի և գրաւոր կրթութիւնք .
բառերու աւետիկներուն և անոնց իւ-
րաքանչիւրին խօսքի մէջ վարած պաշ-
տօնին և կրած փոխախտութեանցը վը-
րայ : Առաջին մաս քերականութեան
գրոց լեզուի , ասոր քերականական
վերջաւորութիւնը աշխարհիկ լեզուի
վերջաւորութեանց հետ բաղդատելով .
թարգմանութիւն բերանացի և գրաւոր
զրարատէ աշխարհորստ ղևերինաց
հատուածներու :

Գրատգիրք . գտնուած դատագիրքերը
շեմ հառապատասխանք այս փրօկրաթին
բաց դատաւուն կարող է պէտք տրա-
օգուտք քաղիլ անոնցմէ , գրաւոր վեր-
ջաւորութիւնք աշխարհաբաններուն հետ
բաղդատելու համար :

ՏԱՃԿԵՐԷՆ

Ընթերցանութիւն տպեալ և ձե-
ռագիր գրոց . գիր և սուղնագրութեան
կրթութիւն . սկզբունք բառադիտու-
թեան :

Գրատգիրք . քերական , ընթերցարան
և գրականական հրահանգք :
Յայտնակի

ՏՆՕՐԷՆ Հ . ԻՓԷՔՃԵԱՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՌԱՔԵԼ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ
ԵՒ ՅԱՆՆԱԶԱՐԵԱՆ

Ի ԽՍՍԳԻԻՂ Կ . ՊՕԼՍՈՅ